

TERMÉSZETES KIVÁLASZTÁS ÉS RIEMANN-GEOMETRIA

FARKAS MIKLÓS

Felírjuk a szelekció Fisher-féle differenciálegyenletét, tárgyaljuk ennek legfontosabb tulajdonságait. Kimondjuk a Kimura-féle maximumelvet, és új metrika bevezetésével igazoljuk azt.

1. Bevezetés

Ha egyetlen fajt tekintünk, és változatlan körülmények között, a többi együttélő fajtól elkülönítve vizsgáljuk, a darwini természetes kiválasztás egy egyszerűsített változatát viszonylag könnyen modellezhetjük matematikailag. Feltételezzük, hogy genetikailag minden egyes egyed egy *diploid* sejtből fejlődik ki. A diploid *zigóta* két haploid ivarsejt, két *gaméta* összeolvadásából jön létre, amelyek az egyed két szülőjétől, az anyától és az apától érkeznek a reprodukció során és hordozzák a szülők genetikailag átörökíthető anyagát. A gamétákat *genome-típusokba* soroljuk; egy *i* típusú és egy *k* típusú gaméta egy *ik* típusú zigótát alkot. Az *ik* típust azonosnak tekintjük a *ki* típussal, vagyis nem különböztetjük meg a gamétákat aszerint, hogy az anyától vagy az apától érkeztek-e. A reprodukció során az *ik* típusú zigóta egy *i* és egy *k* típusú gamétát produkál, ezek azután más gamétapárt keresnek maguknak. Az egyszerűség kedvéért azonban úgy képzeljük, hogy az *ik* típusú zigóta egy ugyanolyan típusút reprodukál, és figyelmen kívül hagyjuk a mutációkat és a cross-vert (azt, hogy egyes gének véletlenszerűen kicserélődnek, illetve azt, hogy a zigótát alkotó gaméták kromoszómáin egyes szakaszok helyet cserélhetnek). A „létért való küzdelem” a zigóták között zajlik; az életképesebb típusok elszaporodnak, a gyengébbek kihalnak. Jelöljük b_{ik} -val, illetve d_{ik} -val az *ik* zigóta szaporodási, ill. halálozási rátáját; ekkor a

$$m_{ik} = b_{ik} - d_{ik}$$

különbséget az *ik* zigóta *fitnessének* nevezzük. Az előbbieket szerint $m_{ik} = m_{ki}$. Ez az időben állandónak tekintett érték határozza meg a zigóta sikerét a versenyben, vagyis azt, hogy melyik zigóta *genotípus* marad fenn és örökíti át, és melyik hal ki. Az itt szereplő fogalmakra és a következőkre nézve lásd [1] és az abban szereplő hivatkozásokat.

A következő pontban bevezetjük a gaméta genome típusok állapotterét és felírjuk a dinamikájukat leíró *Fisher-féle differenciálegyenletet*. A 3. pontban kimondjuk a *Kimura-féle maximumelvet*, bevezetjük a *Shahshahani-metrikát* és igazoljuk a maximumelv érvényességét.

2. Az állapotter és a Fisher-féle differenciálegyenlet

Legyen n a különböző, figyelembe vett gaméta genome típusok száma és $x_i(t) \geq 0$ az i -edik genome típus mennyisége ($i = 1, 2, \dots, n$) a t időpontban. Feltevézzük, hogy a populáció „jól kevert”, vagyis bármely gaméta egyenlő valószínűséggel találkozik bármelyik másik gametával, és a létszámok olyan nagyok, hogy a relatív gyakoriságokat egyenlőnek vehetjük a valószínűségekkel. Az ik típusú zigóták száma legyen x_{ik} , az összes zigóta száma $\bar{x} = \sum_{i,k=1}^n x_{ik}$, az összes gaméta száma $2\bar{x} = \sum_{i=1}^n x_i$. Az ii típusú *homozigóták* egy főre eső száma időegység alatt m_{ii} -vel, az ezeket alkotó i gaméták száma ennek kétszeresével változik. Az ik típusú *heterozigóták* egy főre eső száma időegység alatt m_{ik} -val, az ezekben lévő i gaméták száma ugyanennyivel változik. Az i gaméták számának dinamikáját a következő differenciálegyenlet-rendszer írja le:

$$\frac{dx_i}{dt} = 2m_{ii}x_{ii} + \sum_{k \neq i} m_{ik}x_{ik}, \quad i = 1, 2, \dots, n. \quad (1)$$

Minket a különböző genome típusok gyakorisága, a genome típusok eloszlása érdekel. Az i genome típus gyakorisága $p_i = \frac{x_i}{2\bar{x}}$, az ik és az ii zigóta genotípus gyakorisága

$$p_{ik} = \frac{x_{ik}}{\bar{x}} = 2p_i p_k, \quad i \neq k,$$

illetve

$$p_{ii} = \frac{x_{ii}}{\bar{x}} = p_i^2,$$

mivel ennyi annak valószínűsége, hogy egy i gamétát tartalmazó zigóta egy k (illetve egy ugyanolyan i) gamétát tartalmazó zigótával találkozzék és ilyen utódokat hozzon létre (ez az ún. *Hardy-Weinberg-törvény*; a heterozigóták esetében ugyanaz a genotípus kétféleképpen jöhet létre: anyától-apatól, illetve apától-anyától). Az állapotter

$$R_+^n = \{(x_1, \dots, x_n) : x_i \geq 0, i = 1, \dots, n\},$$

a gyakoriságok dinamikája azonban e tér

$$S = \{(p_1, \dots, p_n) \in R_+^n : p_1 + \dots + p_n = 1\}$$

szimplexéhez van kötve. A következőkben $(p_1, \dots, p_n)$ mindig e szimplex pontját jelöli. Nem túl nehéz számolás után (1)-ből levezethető a *természetes szelekció*

Fisher-féle differenciálegyenlete:

$$\frac{dp_i}{dt} = p_i \left(\sum_k m_{ik} p_k - \sum_{k,j} m_{kj} p_k p_j \right), \quad i = 1, \dots, n. \quad (2)$$

Az

$$m_i(p) = \sum_k m_{ik} p_k$$

kifejezés az i gamétát tartalmazó zigóták fitnessének súlyozott számtani közepe; ezt az i gaméta fitnessének nevezzük.

$$\bar{m}(p) = \sum_{k,j} m_{kj} p_k p_j = \sum_j m_j(p) p_j$$

a populáció átlagfitnessze. A (2) differenciálegyenlet ezekkel a mennyiségekkel még a következőképpen is felírható:

$$\dot{p}_i = p_i (m_i(p) - \bar{m}(p)), \quad i = 1, \dots, n. \quad (2')$$

A (2') egyenleteket összeadva látható, hogy ha a kezdeti érték $p(0) \in S$, akkor $\sum_i \dot{p}_i(0) = 0$, vagyis a megoldás trajektóriája rajta marad az S szimplexén. Továbbá, ha az i gaméta fitnessze nagyobb az átlagfitnessnél, akkor gyakorisága nő, ha pedig kisebb, akkor gyakorisága csökken. Egyensúlyi állapotba akkor kerül a rendszer, ha az összes (megmaradt) genome típus fitnessze egyenlő. Egyszerű számolás mutatja, hogy a tárgyalt esetben (szimmetrikus fitnessz mátrix) érvényes a következő:

2.1. TÉTEL. (A populációgenetika alaptétele). A (2) differenciálegyenlet megoldásai mentén a populáció átlagfitnessze növekedik.

Valóban kiadódik, hogy

$$\bar{m}'(p(t)) = 2D^2 \geq 0, \quad \text{ahol} \quad D^2 = \sum_i p_i \left(m_i - \sum_k p_k m_k \right)^2$$

a genome fitnesszek eloszlásának szórásnégyzete. Egyenlőség csak akkor áll fenn, ha a szórás zérus. Az előző egyenlőtlenségből az is látható, hogy az átlagfitnessz annál gyorsabban növekszik, minél nagyobb a szórás. Ekkor gyorsan csökken az átlag alatti gaméták gyakorisága és növekszik az átlag fölöttieké.

3. A Kimura-féle maximumelv, a Shahshahani-metrika

A Kimura-féle maximumelv, amelynek érvényességét intuitive elvárjuk, azt mondja ki, hogy az evolúció során nemcsak az igaz, hogy a populáció átlagfitnessze állandóan növekedik, hanem az is, hogy az eloszlás a leggyorsabb növekedés irányában változik. Matematikailag ezt a következőképpen fogalmazhatjuk meg.

3.1. TÉTEL. A Fisher-féle differenciálegyenlet megoldásai trajektóriáinak érintővektora, vagyis a (2) differenciálegyenlet jobboldalán álló vektor párhuzamos az átlagfitnessz gradiens vektorának az S szimplexre vetett vetületével.

Ha elvégezzük a számításokat, kiderül, hogy a Tétel állítása nem teljesül. Látszólag vagy a Kimura-féle maximumelvet, vagy a Fisher-féle differenciálegyenletet el kellene vetni. Az ellentmondást Shahshahani oldotta fel [2] dolgozatában azzal, hogy a gaméta genome típusok mennyiségeinek fázisterében más metrikát kell bevezetni. Az R_+^n fázistérben két „szomszédos” pont, $(x_1, \dots, x_n)$ és $(x_1 + dx_1, \dots, x_n + dx_n)$ távolságának négyzete, az „ívelemnégyzet” (azért, hogy összhangban maradjunk a korábbiakkal, a koordináták indexeit továbbra is alulra írjuk, és nem fogjuk az Einstein-konvenciót használni):

$$ds^2 = \frac{1}{x_1} dx_1^2 + \dots + \frac{1}{x_n} dx_n^2, \quad x_i > 0, \quad i = 1, \dots, n. \quad (3)$$

Ez a *Shahshahani-metrika*, amit fázisterünkben használni kell. Intuitív jelentése az, hogy a dx_i megváltozás annál jelentősebb, minél kisebb x_i , és nagy x_i esetén elhanyagolható. A (3) metrika bevezetésével a fázistér látszólag Riemann-térre alakul. Azonban az

$$x_i = \frac{\tilde{x}_i^2}{4}, \quad dx_i = \frac{\partial x_i}{\partial \tilde{x}_i} d\tilde{x}_i = \frac{1}{2} \tilde{x}_i d\tilde{x}_i, \quad i = 1, \dots, n \quad (4)$$

koordinátatranszformáció a (3) ívelemnégyzetet a

$$ds^2 = d\tilde{x}_1^2 + \dots + d\tilde{x}_n^2$$

alakra transzformálja, ami azt jelenti, hogy a tér euklideszi maradt, bevezethető Descartes-féle koordinátarendszer, csupán az eredeti (mármint az x_i rendszer) nem az.

Ezek után kiszámítjuk az átlagfitnessz gradiensét és annak vetületét az S szimplex érintősíkjára. A hullámos, Descartes-féle koordinátarendszerben S egyenlete

$$\tilde{x}_1^2 + \dots + \tilde{x}_n^2 = 4, \quad \tilde{x}_i \geq 0, \quad i = 1, \dots, n,$$

vagyis a Shahshahani-metrikában S az $(n-1)$ dimenziós, 2 sugarú, origó középpontú gömbfelületnek a pozitív ortánsba eső része. Az átlagfitnesszt áttranszformáljuk az új koordinátarendszerbe:

$$\bar{m}(\tilde{x}) = \sum_{i,k} m_{ik} x_i(\tilde{x}) x_k(\tilde{x}) = \frac{1}{16} \sum_{i,k} m_{ik} \tilde{x}_i^2 \tilde{x}_k^2.$$

Ha egy Riemann-térben egy skalármező gradiensét kiszámítjuk, akkor elsődlegesen a vektor kovariáns koordinátáit kapjuk meg. Euklideszi térben, Descartes-féle

koordinátarendszerben azonban ezek megegyeznek a kontravariáns koordinátákkal. Tehát az átlagfitnessz gradienseinek kontravariáns koordinátái

$$\tilde{\nabla}\bar{m}(\tilde{x}) = \frac{1}{4} \left[\sum_k m_{1k} \tilde{x}_1(\tilde{x}_k)^2, \sum_k m_{2k} \tilde{x}_2(\tilde{x}_k)^2, \dots, \sum_k m_{nk} \tilde{x}_n(\tilde{x}_k)^2 \right].$$

E vektor S érintősíkjára vett vetületének kiszámításához látnunk kell, hogy az S gömbfelület $\tilde{x}$ pontjában a normálvektora $\tilde{x}$, ennek abszolút értéke 2, vagyis a normál egységvektor $\frac{\tilde{x}}{2}$. A gradiens vetülete S érintősíkjára tehát

$$\begin{aligned} \tilde{v}(\tilde{x}) &= \tilde{\nabla}\bar{m}(\tilde{x}) - \left(\tilde{\nabla}\bar{m}(\tilde{x}) \cdot \frac{\tilde{x}}{2} \right) \frac{\tilde{x}}{2} = \tilde{\nabla}\bar{m}(\tilde{x}) - \bar{m}(\tilde{x})\tilde{x} \\ &= \left[\tilde{x}_1 \left(\sum_k m_{1k} \frac{(\tilde{x}_k)^2}{4} - \bar{m}(\tilde{x}) \right), \dots, \tilde{x}_n \left(\sum_k m_{nk} \frac{(\tilde{x}_k)^2}{4} - \bar{m}(\tilde{x}) \right) \right]. \end{aligned}$$

A (4) transzformációs formulát alkalmazva a kontravariáns vektorkoordinátákra

$$\begin{aligned} v^i(x) &= \frac{\tilde{x}_i}{2} \tilde{x}_i \left(\sum_k m_{ik} \frac{(\tilde{x}_k)^2}{4} - \bar{m}(\tilde{x}) \right) \\ &= 2x_i \left(\sum_k m_{ik} x_k - \bar{m}(x) \right) \\ &= 2x_i(m_i(x) - \bar{m}(x)), \end{aligned}$$

ahol $\sum_i x_i = 1$. Ez (2') jobb oldalának kétszerese. Ezzel a 3.1. tételt bebizonyítottuk.

Vannak, akik a természetes kiválasztáson alapuló evolúcióból azt a következtetést vonják le, hogy az egyes fajok változatlan körülmények között a lehető legéletpesebb színvonalra fejlődnek, illetve fejlődtek, hogy a ma élő orosz lán, szúnyog, tölgyfa, vagy ember maga a tökéletesség. Ez hamis következtetés. Amikor hosszú időre állandó körülmények jönnek létre (időjárás, együttélő fajok, stb), az adott faj az ún. *fitness táj* (fitness landscape) egy meghatározott pontján található. A fitness táj az átlagfitnessz grafikonja a gamétaeloszlások szimplexe fölött. Úgy képzeljük ezt el, mint egy holdbéli tájat, vagy egy vulkánikus csúcsokkal tarkított „kamcsatkai” vidéket. Amikor az evolúció elkezdődik, a populáció a Kimura-elv szerint elkezd mászni fölfelé azon a hegyen, amelyen éppen van, vagyis gaméta összetétele ahhoz a ponthoz tart, amely fölött a hegy csúcsa helyezkedik el. Ha ezt a pontot elérte, nyugalomba kerül, hiszen innen már nem tud elmozdulni (úgy, hogy átlagfitnessze növekedjék). Innen vágyakozva tekinthet más közeli, vagy távoli, magasabb hegy-csúcsokra, ahol már nem lenne vakbele, nem kapna rendszeresen torokgyulladást és könnyebben megértené a matematikát. Más pontba csak akkor juthat el, ha a körülmények változása következtében, az időben a fitnessz táj változik, átalakul úgy, hogy lehetővé tegye a mozgást, illetve akkor, ha igen kis valószínűségű, lényeges, hasznos mutáció történik.

Hivatkozások

- [1] FARKAS, M.: *Dynamical Models in Biology*. Academic Press, San Diego, 2001
- [2] SHAHSHAHANI, S.: *A new mathematical framework for the study of linkage and selection*. Memoires Amer. Math. Soc. 211., 1979

(Beérkezett: 2007. február 21.)

FARKAS MIKLÓS

BP. Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Matematikai Intézet
1521 Budapest

NATURAL SELECTION AND RIEMANNIAN GEOMETRY

MIKLÓS FARKAS

The Fisher differential equation of natural selection is presented and discussed. The Kimura maximum principle is stated and proved by introducing a new metric, the Shahshahani metric in the space of gameta genome types.